



SJÖNAMN, DATA MINING OCH KONSTRUKTIONSGRAMMATIK — ETT SPÄNNANDE MÖTE

Antti Leino *On toponymic constructions as an alternative to naming patterns in describing Finnish lake names.* 130 s. Studia Fennica. Linguistica 13. Helsinki: Finnish Literature Society 2007. ISBN 978-951-746-893-0.

Antti Leinos doktorsavhandling är en sammanläggningsavhandling. Den senare hälften av hans bok innehåller fem originalartiklar, av vilka tre var publicerade (2003, 2004 och 2005) när avhandlingen ventilerades i mars 2007, medan två då ännu väntade på att tryckas. Den första hälften av avhandlingen består av en nyskriven, introducerande text om ca 70 sidor, som har tillkommit efter artiklarna, och som också innehåller en bibliografi och ett kombinerat ämnes- och personregister. Det finns alltid en komplikation med sammanläggningsavhandlingar i det att de ingående artiklarna är skrivna under en viss tidsrymd, ofta flera år, och inte alltid är utformade för samma publik. I just det här fallet tycker jag dock att samspelet mellan de olika artiklarna, liksom mellan artiklarna och den långa introduktionen, fungerar i huvudsak bra. Visst finns det en del överlappningar här och var och en del återbruk av ord, fraser, figurer och tabeller, men i introduktionen redogör Antti Leino för innehållet och progressionen i artiklarna på ett övertygande sätt, enligt min mening. Deras grad av självständighet, deras primära syften och deras huvudsakliga bidrag till helheten förklaras fullt tillfredsställande.

I introduktionen kommenterar Leino också sitt material, dvs. den digra korpus

om drygt 58 000 sjönamn som han hämtat ur det finska lantmäteriets ortnamnsdatabas. Drygt hälften av dessa namn bärs av en enda sjö, medan resten av namnen finns på flera ställen. Allra vanligast är *Mustalampi* 'Svartjärn' som förekommer 522 gånger. Leino tar här också chansen att utveckla resonemangen och argumentationen i de fem artiklarna och han använder möjligheten att ytterligare förklara eller bara repetera med andra ord vad han skrivit tidigare. Detta är klokt, ja faktiskt nödvändigt som jag ser det, eftersom hans arbete involverar mycket komplicerade frågeställningar. Hans metoder, liksom hans sätt att kombinera tankar, teorier och material från helt skilda discipliner, står för något nytt och obekant för de flesta andra forskare, och vi behöver därför hans vägledning. Genom att vara pionjär och bryta nya vägar ställer Antti Leino sig själv inför en mycket krävande pedagogisk utmaning. Min uppfattning är dock att han hanterar även den uppgiften väl.

ANALOGI OCH NAMNMÖNSTER —VAD ÄR DET?

I sin avhandling tar sig Leino an frågor och problem som har diskuterats mycket länge inom namnforskningen. Det faktum att varje enskilt nytt ortnamn inte är ett resultat av en

▷

isolerad, självständig och självstyrd process, är något som alla — eller i varje fall de flesta — namnforskare är överens om. Ortnamn skapas i en situation där andra namn redan existerar, och det befintliga namnförrådet är därför på något sätt en utgångspunkt och en inspirationskälla när nya namn myntas. Frågan är bara hur! Analogins och namnmönstrens roll, styrka och mekanismer har varit föremål för många forskares vedermoder, inte minst i Finland. Men mycket av det som hittills uppdagats och i vissa fall satts på pränt kan — om man uttrycker saken lite förenklat — beskrivas som intuitiva slutsatser och onomastiskt sunt förnuft, som helt enkelt säger att det inte kan vara på något annat sätt. Detaljerade beskrivningar av de ingående processerna är mycket få, och formulerade, teoretiska ramar saknas i stor utsträckning. Antti Leino använder uttryck som »blurry» (grumlig), »troubling» (besvärande) och »not very clear-cut» (inte särskilt klar, otydlig) när han värderar hur man hittills inom onomastiken har behandlat fenomen som analogi och »naming patterns» (namnmönster eller kanske hellre namngivningsmönster; av utrymmesskäl använder jag dock den kortare termen här).

ETT NYTT ANGREPPSÄTT

För att kunna presentera ett alternativ till det undanglidande begreppet »naming patterns» närmar sig Antti Leino saken på ett nytt och fascinerande sätt, det måste verkligen understrykas. Han har två teoretiska och metodiska grundvalar, varav ingen tidigare har utnyttjats inom nordisk namnforskning så vitt jag vet, i alla fall väldigt lite. Å ena sidan utgår han från sin egen förtrogenhet med vetenskapsfältet computer science och tillämpar så kallad data mining samt rad rumsliga analyser, sannolikhetsberäkningar, statistiska associationsregler med mera för att ur sitt

gigantiska sjönamnsmaterial vaska fram bland annat »frequent sets», dvs. namnpar som exempelvis *Mustalampi–Valkealampi* ('Svartjärn'–'Vittjärn') och grupper om tre eller fyra namn (eng. clusters) inom vilka namnen samexisterar på ett sätt som inte kan förklaras av slumpen. Å andra sidan försöker han applicera en av den kognitiva lingvistikens moderna teoribildningar — radikal konstruktionsgrammatik (eng. radical construction grammar) — på åtminstone några av de mycket komplexa frågeställningar han behandlar. Bland annat vill han visa, också i grafiska modeller, hur en toponymisk konstruktion, ett sjönamn som *Valkealampi*, skapas genom att en redan existerande konstruktion, ett *Mustalampi* i närheten, används som konceptuell och språklig förebild. En grundsats i konstruktionsgrammatiken är nämligen att det inte existerar någon skarp gräns mellan språkets grammatik och lexikon, och inte heller mellan dess syntax och semantik, vilka antas vara integrerade och inflätade i varandra. Denna grundsats ger också Leino stöd för att hävda att nya konstruktioner (t.ex. nya namn) oftare än vi tidigare trott skapas med någon redan känd konstruktion som utgångspunkt, som prototyp. En »konstruktion» ska här förstås som antingen ett enda konkret namn eller en abstraktion av en mängd konkreta, snarlika namn eller som någonting där emellan. I likhet med andra moderna grammatiska skolor har konstruktionsgrammatiken hittills inte arbetat särskilt mycket med namn som material, varför Leino i avhandlingen också kan föreslå en modifiering av teorin på några punkter. Det är naturligtvis en framgång i sig.

I Antti Leinos avhandling finns mängder av tankar, resonemang och slutsatser som vore värda att kommentera och diskutera närmare. Men här får jag nöja mig med några nedslag. Leino behöver sina 58 000 namn

för att säkert kunna identifiera de mest frekventa sjönamnen och för att kunna matcha dem mot varandra i syfte att ta reda på vilka namnpar och namnkluster som existerar. Men som en kontrast till dessa myriader av datorbearbetade namn måste man ha i åtanke att ingen verklig namngivare någonsin haft den överblick över sjönamnnsförrådet som Antti Leino har. Namnbildning kan ju i de allra flesta fall antas ske spontant i en specifik situation, avgränsad i tid och rum, i det mentala onomastikonet i huvudet på en enskild individ. Namnet baseras på vad som faktiskt existerar där och vad som aktiveras vid detta unika namngivningstillfälle. Om man utgår från ett sådant scenario och samtidigt betänker att det finns miljarder individer i världen så hamnar Leinos synsätt – dvs. att begreppet eller fenomenet namnmönster är vagt och besvärligt – i ett lite annat ljus. Kanske kan man helt enkelt inte förvänta sig att finna något alldeles klart och definierbart?

KONTRASTIVA OCH ANDRA NAMNPAR

Många av Leinos resonemang och argument baseras på kontrastiva namnpar som *Mustalampi–Valkealampi*, även om han också diskuterar till exempel elliptiska bildningar och induktiva namnpar som *Väärälampi* 'Kroktjärn' och *Pieni Väärälampi* 'Mindre Kroktjärn'. Det är lätt att förstå varför, då de kontrastiva namnparen erbjuder de mest uppenbara exemplen. Med dem är det ganska enkelt att demonstrera vad en toponymisk konstruktion är och vad konceptuella rymder och konceptuell integration innebär. Men samtidigt används just namnparet *Mustalampi–Valkealampi* och några få andra exempel om och om igen så att man som läsare till sist frågar sig om detta ger »den ultimata förklaringen» till allt. Självklart är det inte så, och det menar

nog inte Antti Leino heller, men övriga fall av samexistens rymmer inte lika bra inom hans förklaringsmodell och tonas därför ner lite onödigt mycket. Det är synd.

På sidan 91 till exempel nämner Leino »Other observations» i fyra punkter. Såvitt jag förstår kan namnparet *Lehmilampi* 'Kotjärn' och *Likolampi* 'Röttjärn', trots att namnen samexisterar oftare än slumpen medger, inte illustreras med någon variant av den grafiska figur som finns på exempelvis sidan 46. Det går helt enkelt inte att säga hur en underliggande toponymisk konstruktion skulle se ut och det är mycket svårt att påvisa vilken typ av konceptuell integration det skulle handla om. Namnparen måste förklaras på något annat sätt än att det ena namnet är startpunkt vid bildningen av det andra.

Även namnen *Likolampi* 'Röttjärn' och *Pitkälampi* 'Långtjärn' samexisterar utöver vad slumpen tillåter, och här tillstår också Leino att det är svårt att finna något uppenbart skäl. Man kan inte hävda att det ena namnet är utgångspunkt för det andra, och teorin om toponymiska konstruktioner och konceptuell integration, så som Antti Leino har formulerat den, duger inte som förklaring. Detta är naturligtvis lite störande för teorins hållbarhet och ännu mer för dess allmänna användbarhet.

Möjligen handlar det ändå om att namnmönster i en viss miljö leder till eller favoriserar nya namn av en viss typ. Namn kan ju ha sin utgångspunkt i något annat än ett näraliggande och kontrasterande namn. Om vi återgår till *Valkealampi* 'Vittjärn', så är det möjligt att namnet kommit till av andra skäl, även om det finns ett *Mustalampi* 'Svartjärn' intill. Ja, att sjön är vit i något avseende är förstås ett skäl att räkna med, men färgen är förstås ett självklart namn där detta karakteristikum uttrycks. Det kan också finnas andra *Valkealampi* som namngivaren känner till, i närheten eller på annat håll. Antti

▷

Leino antyder möjligheten men utvecklar den inte. Han visar hur *Umpilampi* (eng. overgrown lake) kan ge upphov till ett nytt *Umpilampi* som namn på en näraliggande sjö. Men det borde inte vara något problem att i hans teoribygge integrera en grafisk modell som visar hur *Valkealampi* eller *Umpilampi* mer generellt bildar utgångspunkt för ett nytt *Valkealampi* respektive *Umpilampi*. Namnduplicering och även namnflyttning (eng. name transfer) måste ses som användbara och aktiva komponenter i de namnmönster vi alla bär med oss.

NAMNKLUSTER

Till det som tonas ner i Leinos avhandling hör också hans »attraction groups» med tre eller fyra samexisterande namn. Han identifierar dessa grupper och räknar dem med sinnrika metoder och stor noggrannhet men han gör inte särskilt mycket av dem i övrigt. Det är också synd, för här blottläggs tydligt den komplexa relationen mellan angränsande namn. Enligt de beräkningar som upptar en väsentlig del av boken är det inte en slump att de tre eller fyra namnen i klustren samexisterar, men vi kan självklart utgå från att det inte funnits någon sorts namnkommitté som sammanträtt för att skapa grupper av namn och vid ett givet tillfälle implementera dessa i landskapet. I stället måste vi tänka oss att namnen i respektive kluster kommit till kontinuerligt, ett i taget, och att det hela började med bara ett av namnen, sedan kom nästa och nästa under en mer eller mindre utdragen tidsperiod. Exakt hur processen fortlöpte i konkreta fall kan vi så klart inte veta, men möjligheterna är många. I ett kluster med namnen A, B, C och D kan A ha varit utgångspunkten för B, medan B låg till grund för C; eller också gav A och B gemensamt upphov till C eller kanske bara A ledde till C; eller kom B till på ba-

sis av namn utanför klustret? Om en enda namngivare varit inblandad, eller flera, kan vi heller inte veta. Hur som helst så är även dessa kluster anmärkningsvärda fall där toponymiska konstruktioner inte räcker som förklaringsmodell, och där en mer svårdefinierad orsak som internaliserade mentala namnmönster för all del också är rätt otillfredsställande, men på något sätt ändå känns bättre.

UTTRYCK, KONSTRUKTION ELLER KÄRNA (CENTROID)

Ännu en kommentar kan göras med utgångspunkt i figuren nederst på sidan 46. Där visas hur ett namn *Valkealampi* skapas med ett *Mustalampi* som utgångspunkt – som prototyp. En figur som denna kan dock lätt göra att processen framstår som mer isolerad än den är. Man skulle gärna ha sett en lite utförligare kommentar till vad figurens *Mustalampi* är tänkt att representera. Vilken dignitet och status har förebilden *Mustalampi* i språksystemet? Är det ett ensamt språkligt uttryck, är det en konstruktion eller är det möjligen kärnan (eng. the centroid) i en konstruktion? Om *Mustalampi* är ett ensamt uttryck säger figuren att namngivaren bara känner till eller åtminstone bara aktiverar detta enda *Mustalampi*. I varje fall kan man inte se att det finns andra *Mustalampi* eller andra namn som stöder eller påverkar den handling som får namngivaren att bilda eller välja namnet *Valkealampi*. Om *Mustalampi* däremot är tänkt som en konstruktion så fattas det enligt min mening något i figuren för att situationens fulla vidd ska stå klar. Figuren bidrar oavsiktligt till uppfattningen att de två namnen är de enda involverade, påverkade bara av varandra. På sidan 50 skriver Leino att enstaka uttryck kan fungera som prototyp lika väl som kärnan i en konstruktion, men konstruktionen sägs ha nå-

gra fördelar framför det enskilda uttrycket. Men varför välja, undrar jag? Varför inte bägge samtidigt? Elementet 'vit' är möjligt skapat inom samma konceptuella rymd som 'svart' men elementet 'tjärn' (fi. *lampi*) kan vara tillkommet på basis av *lampi* i ett specifikt eller i flera *Mustalampi* lika väl som på basis av en prototyp eller kärna från en lång rad andra *lampi* i namngivarens mentala onomastikon. Leinos figur skulle i så fall behöva utvidgas väsentligt.

I början av sin bok presenterar Antti Leino en liten bakgrund till sitt val av ämne och metod. Ett av de skäl han lyfter fram är svårigheterna att klassificera namn. Han säger att Viljo Nissilä (1962) klassificerade sitt material efter namngivningsmotiv, dvs. i regel semantiska kriterier som storlek, färg, form m.m. medan Kurt Zilliacus (1966) i stället gjorde en strukturell analys och koncentrerade sig på namnens grammatik. Vare sig det ena eller det andra ger ett optimalt resultat. Leino ser det som ett problem och som ett huvudskäl till varför han ville arbeta med den kognitiva grammatiken (konstruktionsgrammatiken) som teoretisk bas. Han uttrycker saken så här: »my purpose in this thesis is to show how a cognitive approach can be used to describe the structure and behavior of toponyms» (s. 12). Och visst – han har visat oss detta med de speciella namn och namnpar han diskuterar i avhandlingen. Men följande fråga måste ändå ställas: Om Antti Leino hade samma fullständiga och brokiga namnförråd att utgå från som Nissilä och Zilliacus hade, skulle han då med hjälp av sina toponymiska konstruktioner och grafiska modeller kunna klassificera namnen på ett bättre och smartare sätt än vad de tidigare forskarna gjorde? Jag tror inte det. Det han skulle hamna i är väl ungefär det vi ser i figur 4 på sidan 128. Enligt min mening är detta förvisso en intressant och användbar figur, men den är inte ett alternativ till de äldre klassificeringarna.

SPRÅK OCH FORMALIA

Avhandlingen är skriven på korrekt och flytande engelska. Det är bra med tanke på den universella karaktären i Leinos ämne och frågeställningar. Men det måste ändå vara en fördel om åtminstone huvuddragen i hans arbete – genom till exempel den här recensionen – blir tillgängliga också på finska, svenska och andra språk.

När det gäller formalia finns bara några få onöjaktigheter som är värda att nämna. En sådan gäller sidhänvisningarna i registret (s. 69–71). Om man slår upp till exempel »name transfer» säger registret 60, men i verkligheten finns begreppet på s. 59. »Rob Rentenaar» nämns på s. 43 fast registret säger 44, »Louise Maas» på s. 33 (i registret 34), »the bonferroni correction» på s. 27 (i registret 28) etc. Det visar sig att så gott som varje hänvisning i registret slår fel på en sida. Det är kanske inget stort problem när man väl har genomskådat systemet, men visst är det lite irriterande. En annan störande detalj återfinns vi på sidan 77 där några egendomliga lakuner har dykt upp, som inte fanns i originalartikeln: »The data set is described in Section », läser man. Section vadå? Vad har hänt? Finns det annat som ändrats eller justerats från originalen till återgivningen i boken? Säkert inte mycket, men här väcks en onödig misstanke. Trots det vill jag understryka att avhandlingen är mycket tilltalande ur alla andra formella aspekter. Så vitt jag kan bedöma stämmer siffror, beräkningar, tabeller och citat, och referenserna är korrekta och presenterade på ett vetenskapligt acceptabelt sätt.

SLUTORD

I huvudsak är jag mycket positiv till Antti Leinos arbete och ambitioner. Hans sätt att angripa problemen är stimulerande, energiskt och vetenskapligt moget. Det han gör

▷

i sin avhandling gör han oftast mycket bra, ingen tvekan om det, och jag kan sällan sätta fingret på några direkta misstag eller egendomliga slutsatser. Men som framgått håller jag inte med honom i varje detalj och jag är inte övertygad av alla hans argument och resonemang. Det finns alldeles upp-
bart en mängd namn som inte är skapade och lokaliserade slumpvis men som ändå inte kan fångas upp av Leinos toponymiska konstruktioner, såsom han presenterat och exemplifierat dessa i sin bok. Den fulla komplexiteten när ett nytt namn väljs eller myntas syns inte (eller antyds inte) för att författaren så hårt fokuserar på en viss förklaring, en speciell modell. Jag frågar mig därför om inte Leino – genom att argumentera på det sätt han gör och genom att använda ordet *alternativ* – kanske lovar lite mer än han faktiskt levererar. För mig

framstår toponymiska konstruktioner snarare som en specificering eller tillämpning av begreppet eller fenomenet namnmönster än som ett fullvärdigt alternativ. ■

REFERENSER

- NISSILÄ, VILJO 1962: *Suomalaista nimistöntutkimusta*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 272. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ZILLIACUS, KURT 1966: *Ortnamnen i Houtskär. En översikt av namnförrådets sammansättning*. Studier i nordisk filologi 55. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland.

STAFFAN NYSTRÖM

Sähköposti: staffan.nystrom@raa.se